

פרק א' (1) - בריחתו של יונה

הרב אלחנן סמט

אנו מכירים היטב את ספר יונה, כיוון שקוראים אותו בכל שנה במנחה של יום הכיפורים. נקרא את פרק א' ואת ראשיתו של פרק ב':

(א) ויהי דבר ה' אל יונה בן אַמְתִּי לֵאמֹר: (ב) קום לך אל נינוּה העיר הגְדוֹלָה וקרא עליה כי עלתה רעתם לפני: (ג) ויקם יונה לברח לברח תְּרַשִּׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה' ויֵרֵד יָפוֹ ויִמְצָא אֲנִיָּה בָּאָה תְּרַשִּׁישׁ ויתן שְׂכָרָה ויֵרֵד בָּהּ לְבוֹא עִמָּהֶם תְּרַשִּׁישָׁה מִלִּפְנֵי ה': (ד) וה' הטיל רוח גְדוֹלָה אֶל הַיָּם ויהי סער גדול בַּיָּם והָאֲנִיָּה חֲשָׁבָה לְהִשָּׁבֵר: (ה) ויִירָאוּ הַמִּלְחָמִים ויִזְעַקוּ אִישׁ אֶל אֶלְהֵיו ויִטְלוּ אֶת הַפְּלִים אֲשֶׁר בָּאֲנִיָּה אֶל הַיָּם לְהַקֵּל מֵעֲלֵיהֶם ויוֹנָה יָרַד אֶל יַרְכְּתֵי הַסְּפִינָה וישָׁכַב ויִרְדָּם: (ו) ויקרב אליו רב החבל ויאמר לוֹ מַה לָּךְ נִרְדָּם קוּם קְרָא אֶל אֱלֹהֶיךָ אוֹלֵי תִעַשֶׂת הָאֱלֹהִים לָנוּ וְלֹא נֹאכֵד:

(ז) ויאמרו איש אל רעהו לכו ונפילה גורלות ונגדעה בשלמי הרעה הזאת לנו ויפלו גורלות ויפל הגורל על יונה: (ח) ויאמרו אליו הגידה נָא לָנוּ בְּאֲשֶׁר לָמִי הָרְעָה הַזֹּאת לָנוּ מַה מְלֹאכְתְּךָ ויִמְאֵן תְּבוֹא מָה אֲרָצְךָ וְאִי מִזֶּה עִם אֶתָּה: (ט) ויאמר אליהם עֲבָרִי אֲנֹכִי וְאֵת ה' אֱלֹהֵי הַשָּׁמַיִם אֲנִי יָרָא אֲשֶׁר עָשָׂה אֶת הַיָּם וְאֵת הַיַּבֶּשֶׁת: (י) ויִירָאוּ הָאֲנָשִׁים יָרָאָה גְדוֹלָה ויאמרו אליו מה זאת עשית כי ידעו הָאֲנָשִׁים כִּי מִלִּפְנֵי ה' הוּא בָּרַח כִּי הִגִּיד לָהֶם: (יא) ויאמרו אליו מה נעשה לך וישתק הַיָּם מֵעֲלֵינוּ כִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעֵר: (יב) ויאמר אליהם שְׂאוּנִי וְהִטִּילְנִי אֶל הַיָּם וישתק הַיָּם מֵעֲלֵיכֶם כִּי יוֹדַע אֲנִי כִּי בְּשָׁלִי הַסֹּעֵר הַגְּדוֹל הַזֶּה עָלֵיכֶם: (יג) ויחֲתְרוּ הָאֲנָשִׁים לְהַשִּׁיב אֶל הַיַּבֶּשֶׁת וְלֹא יָכְלוּ כִּי הַיָּם הוֹלֵךְ וְסֹעֵר עָלֵיהֶם: (יד) ויקראו אל ה' ויאמרו אָנָּה ה' אֵל נָא נֹאכְדָה בְּנַפְשׁ הָאִישׁ הַזֶּה וְאֵל תִּתֵּן עָלֵינוּ דָם נָקִיא כִּי אֶתָּה ה' בְּאֲשֶׁר חֲפָצָתָ עֲשִׂיתָ: (טו) וישאו את יונה ויטלהו אֶל הַיָּם ויַעֲמֵד הַיָּם מִזְעֵפוֹ: (טז) ויִירָאוּ הָאֲנָשִׁים יָרָאָה גְדוֹלָה אֶת ה' ויִזְבְּחוּ זָבַח לֵה' ויִדְּרוּ נְדָרִים: (א) ויִמְן ה' דָּג גְּדוֹל לְבָלַע אֶת יוֹנָה ויהי יונה בְּמִעֵי הַדָּג שְׁלֹשָׁה יָמִים וּשְׁלֹשָׁה לַיְלֹת:

הפרק הזה הוא מאוד דרמאטי, ויש לבדוק אותו לפרטיו. דבר ה' אל יונה שולח אותו לנינוה הגדולה, אחת הערים העתיקות בעולם. בספר בראשית מוזכר שהיא מהערים הראשונות שנסודו בעולם על ידי המין האנושי [בראשית י', יא]. נינוה היא בירת אשור, שעתידיה עוד עשרות שנים להחריב את ממלכת ישראל שמתוכה מגיע יונה. הקב"ה אומר ליונה לקרוא אל נינוה "כי עלתה רעתם לפני", ויש להבין באיזה מובן משמשת המילה "כי". יכול להיות שהיא משמשת במובן של "ש", ואז יש להבין את הפסוק שהקב"ה שולח את יונה לקרוא לנינוה שעלתה רעתם לפני הקב"ה. או שמא יש להבין את המילה במובן של "כיוון", ואז יש להבין את הפסוק כציווי ליונה לקרוא לנינוה, יחד עם הסבר מדוע יש צורך בקריאה הזו. לפי זה לא מוזכר פה הנוסח שיונה צריך לקרוא לנינוה.

נראה שאם כוונת הכתוב הייתה להציג גם את קריאתו של יונה לנינוה כמו הדרך הראשונה שהצענו, הפסוק היה צריך להיראות כך: "קום אל נינוה, וקרא אליה ואמור עלתה רעתכם לפני ה'". זהו דרכו של המקרא בדרך כלל. לכן מסתבר שההסבר השני הוא הנכון. כמו כן, מבחינת הטעמים האתנחתא נמצאת תחת "וקרא עליה", כך שהדברים נוטים לכך שמדובר בנימוק. לפי הפירוש הראשון האתנחתא

הייתה צריכה להיות לאחר המילים "העיר הגדולה". אם כן אנו רואים שכביכול הקב"ה משתף את יונה בסיבות השליחות.

יונה פועל פעולות רבות בעקבות ציוויו של הקב"ה: "וַיִּקֶם... וַיֵּרֶד... וַיִּמְצָא... וַיֵּתֵן... וַיֵּרֶד". יונה מתנהג בצורה של מרד - הוא נצטווה לקום ואמנם הוא קם - אך לא כדי לבצע שליחותו, אלא כדי לברוח מלפני הקב"ה. הפסוק הזה מעורר שתי קושיות חמורות. ראשית, כיצד עולה על דעתו של נביא ה' לברוח מהשליחות? לא ניתן להתקדם בספר מבלי לענות על השאלה הזו, כיוון שעצם המחשבה שניתן לברוח מהקב"ה נוגדת את כל המחשבה של התנ"ך. השאלה השניה היא על מניעיו של יונה - מדוע הוא לא ממלא את ציוויו של הקב"ה? השאלה השניה איננה כל כך חשובה כמו הראשונה, וניתן להמשיך בספר מבלי לענות עליה. זאת מכיוון שהכתוב הוא זה שמעלים את סיבתו של יונה, למרות שמן הסתם הייתה לו סיבה. ואם הכתוב מעלים את הסיבה, גם אנו נתעלם מהשאלה.

לכן נחזור לשאלה הראשונה, שכפי שאמרנו לא ניתן להמשיך בלימוד הספר מבלי לענות עליה. איך חשב יונה שהוא יכול לברוח, בעוד התנ"ך מלא בפסוקים ששוללים את עצם הרעיון הזה. בפתיחת הפרשת בא ישנו קטע ארוך על יונה, נתבונן בחלקו [מכילתא דרבי ישמעאל, בא]:

"ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'" [יונה א ג] וכי מלפני ה' הוא בורח. והלא כבר נאמר אנה אלך מרוחך וגו'. אם אסק שמים שם אתה וגו' אשא כנפי שחר וגו' גם שם ידך תנחני [תהלים קלט].

המדרש מצטט את מזמור קל"ט בתהלים, שנראה כאילו הוא ממש נכתב על יונה [יג]:

(ו) פְּלִיאָה דַעַת מִנִּי נִשְׁגְּבָה לֹא אוֹכַל לָהּ : (ז) אָנָה אֶלֶף מְרוֹחֶךָ וְאָנָה מִפְּנֵיךָ אֶבְרַח : (ח) אִם אֶסֶק שָׁמַיִם שָׁם אֶתָּה וְאֶצִּיעָה שְׂאוֹל הַנֶּגֶד : (ט) אֶשָּׂא כְנָפַי שְׁחַר אֶשְׁכְּנָה בְּאַחֲרֵית יָם : (י) גַם שָׁם יָדְךָ תִּנְחֵנִי וְתִאחֲזַנִּי מִיַּגְד : (יא) וְאִמַר אֶךְ חֲשֵׁף יְשׁוּפְנִי וְלִילָה אוֹר בְּעַדְנִי : (יב) גַם חֲשֵׁף לֹא יִחְשֵׁף מִמֶּךָ וְלִילָה פִּיּוֹם יֵאִיר כְּפִתְשִׁיכָה כְּאוֹרָה : (יג) כִּי אֶתָּה קִנִּיתָ כְּלִיתִי תִסְכְּנִי בְּכֶטֶן אֲמִי :

הרעיון שמובע פה הוא פשוט ביותר, ואם כן לא ברור מה יונה חשב. ניתן להוסיף פסוקים רבים ומימרות נוספות על ידיעת הקב"ה, ולכן מדובר בשאלה חזקה ביותר. נראה את תשובתו של אבן עזרא [א, א]:

וכאשר חיפשתי בכל המקרא לא מצאתי מלת בריחה רק דביקה על מלת פני כמו ומפניך אברח ויברח יפתח מפני אחיו והנה לא מצאתי בנבואה יונה שברח מפני השם רק מלפני השם וכתוב חי ה' אשר עמדתי לפניו והנה כל זמן שהוא מקבל הוא מלפני לפני השם וככה ויצא קין מלפני ה' על כן אחריו ומפניך אני אסתר כי פני האדמה לפני ה' ועוד כתוב לבוא בנקרת הצורים ובנקיקי הסלעים מפני פחד ה' וכתב לבוא עמהם תרשישה מלפני ה' והמשכילים יבינו:

אבן עזרא מחלק בין עמידה "מלפני ה'" לבין עמידה "כנגד ה'". הנביא שעומד לפני ה' הוא כעבד העומד לפני רבו, שמוכן לעשות את תפקידו. אבן עזרא מדייק במילים "ויקם יונה לברוח תרשישה מלפני ה'" - שהבריחה היא לא מהקב"ה עצמו, אלא מהתפקיד שהטיל על יונה. אבל עדיין יש להבין מדוע יונה צריך לברוח. אם הוא לא רוצה למלא את תפקידו, הרי כל מה שעליו לעשות הוא לא ללכת לניווה. אם כן מדוע הוא קם ובורח? חז"ל במכילתא [שם] אומרים: "אלא אמר יונה אלך לי בחוצה לארץ מקום שאין השכינה נגלית". יונה לא בורח רק מהתפקיד הספציפי לניווה, אלא מעצם האפשרות של הנבואה - לכן הוא עוזב את ארץ ישראל. במקום לכבוש את נבואתו פעם אחר פעם, יונה מחליט לעשות מעשה אחד כדי שלא ישוב להתנבא.

יונה בורח דווקא לתרשיש. נתבונן בנאמר בספר ישעיה שקודם ליונה [ישעיה 10, יח-כ]:

(יח) וְאֲנֹכִי מַעֲשִׂיהֶם וּמַחְשְׁבֹתֵיהֶם בָּאָה לְקַבֵּץ אֶת כָּל הַגּוֹיִם וְהַלְשֵׁנוֹת וּבָאוּ וְרָאוּ אֶת כְּבוֹדִי:
(יט) וְשִׁמְתִי בָהֶם אוֹת וְשִׁלַּחְתִּי מֵהֶם פְּלִיטִים אֶל הַגּוֹיִם תַּרְשִׁישׁ פּוּל וְלוּד מִשְׁכֵי קֶשֶׁת תָּבַל
וַיִּנּוּן הָאֲיִים הִרְחָקִים אֲשֶׁר לֹא שָׁמְעוּ אֶת שְׁמִיעִי וְלֹא רָאוּ אֶת כְּבוֹדִי וְהִגִּידוּ אֶת כְּבוֹדִי בְּגוֹיִם:
(כ) וְהִבִּיאוּ אֶת כָּל אֲחֵיכֶם מִכָּל הַגּוֹיִם מִנְחָה לְה' בְּסוּסִים וּבְרֶכֶב וּבְצִבְיִים וּבְפָרָדִים
וּבְכַרְפֻּרוֹת עַל הַר קְדְשֵׁי יְרוּשָׁלַם אָמַר ה' פְּאֲשֶׁר יָבִיאוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל אֶת הַמִּנְחָה בְּכָלִי טָהוֹר
בְּיַת ה':

ישעיהו מנבא שהגויים שיושבים במקומות הרחוקים הללו יביאו את בני ישראל לארץ ישראל כמנחה לה'. אנו רואים שאיי תרשיש הוא אחד מאיי יוון, ושמו של ה' איננו ידוע שם. דבר זה מלמד אותנו שיונה בורח למקום שלא רק שהוא לא יזכה לנבואה, אלא גם האנשים שסביבו לא יזכירו לו את עברו כנביא ה'.

והנה לא רק שליונה ניתנת האפשרות לברוח, אלא אנו רואים קיום של הכלל "בא לטמא - פותחין לו, בא לטהר - מסייעין אותו" [יומא לח, ב]. מיד כאשר יונה מגיע לנמל יפו הוא מוצא אוניה שנוסעת לתרשיש, ומיד הוא שוכר את האוניה ועולה עליה ללא עיכובים. יכול להיות אפילו שיונה אומר לעצמו שהקב"ה מסכים למעשיו, שהרי הוא מסייע לו באופן אקטיבי.

כעת נעמוד על הגדר ההלכתי של יונה. אמרנו כבר שהוא בגדר כובש נבואתו, והדין של כובש נבואתו הוא מיתה בידי שמים. הגמרא בסנהדרין אומרת בפירוש שיונה הוא הדוגמה לכך שנביא שכובש נבואתו חייב מיתה בידי שמים [פט, א]. ואף על פי כן הכתוב לא מתעניין בטיעונו של יונה. הכתוב מציג את יונה כמי שבורח מלפני ה', וחז"ל אומרים שהוא כובש נבואתו וחייב מיתה בידי שמים. אין שום הבחנה בין כיבוש נבואה שנובעת מעצלנות, או מהסתייגות מתוכן הנבואה, שני הנביאים עוברים עבירה חמורה. הכתוב מסתיר את סיבות בריחתו של יונה מכיוון שאין שום הצדקה למעשהו. הפתגם אומר ש"להבין פירושו לסלוח" - אם נתחיל להבין, אזי נצדיק את מעשהו של יונה. הכתוב רוצה שנבין שמדובר במי שמורד בשליחותו האלוהית וזהו דבר חמור ביותר. המשנה בסנהדרין אומרת [יא, ה]:

נביא השקר המתנבא על מה שלא שמע ומה שלא נאמר לו מיתתו בידי אדם אבל הכובש את נבואתו והמוותר על דברי נביא ונביא שעבר על דברי עצמו מיתתו בידי שמים שנאמר אנכי אדרוש מעמו [דברים יח, יט].

בגמרא מובאת ברייתא: "הכובש את נבואתו - כגון יונה בן אמיתי" [סנהדרין פט, א]. ממשיכה הגמרא: "תני תנא קמיה דרב חסדא: הכובש את נבואתו לוקה" [שם, ב]. התוספות שואלים מדוע יש מלקות, הרי אין לאו מפורש על כיבוש הנבואה, ועוד מדובר בלאו שאין בו מעשה! עונים התוספות: "אלא מכין אותו עד שתצא נפשו כמו עשה סוכה ואינו עושה" [שם פט, א ד"ה הכובש]. תוספות אומרים שמכים אותו עד שתצא נפשו. אין הכוונה שהאדם עושה מעשה בעל כרחו, אלל אם אדם מחליט לא לקיים מצוות סוכה בכל מחיר, מכים אותו עד שהוא יקבל בעצמו את ההחלטה לשבת בסוכה. לא ניתן לכבול אותו או לעשות במקומו את המצווה, אך ניתן לכפות אותו לעשות מעצמו. אין ערך למצווה שנעשית ללא בחירה חופשית, ולכן ההכאה הזו איננה שלילת הבחירה עד תום. חז"ל במדרש ממשילים משל כדי לענות על השאלה כיצד יכול יונה לברוח מהקב"ה: "משל לעבד כהן שברח מרבו אמר אלך לי לבית הקברות מקום שאין רבי יכול לבא אחריו" [מכילתא שם]. לכהן יש את היכולת להיכנס לבית הקברות, אך הוא לא יעשה זאת כדי לא להיטמא. גם יונה לא בורח למקום שהקב"ה מוגבל בו ולא יוכל להשיגו, אלא למקום שבו הוא כביכול לא ירצה להגיע אליו. הסיבה

שהקב"ה לא משרה את שכינתו בחו"ל היא בגלל טומאת ארץ העמים, ויונה חושב שהקב"ה לא ירצה להיכנס לשם מחמת קדושתו. ממשיך המשל: "אמר לו רבו יש לי כניות כיוצא בכ". הכהן אומר שיש לו עוזרים שיוציאו את העבד מבית הקברות. כעת חז"ל מציגים את הנמשל:

כך אמר יונה אלך לי לחוצה לארץ מקום שאין השכינה נגלית, שהגוים קרובי תשובה הן שלא לחייב את ישראל. אמר לו הקדוש ברוך הוא: יש לי שלוחין כיוצא בכ שנאמר וה' הטיל רוח גדולה אל הים.

הקב"ה באמת לא מנבא את יונה בחו"ל ויונה צדק בשיקוליו, אך לקב"ה ישנם דרכים אחרות לדבר עם יונה. צריך להבין שיטתו של חילוק בין המשל לנמשל. הכהן ששולח את העבדים לבית הקברות רוצה להוציא משם את העבד בעל כרחו. לעומת זאת השליחים לא תופסים את יונה ומביאים אותו לעשות את שליחותו, אלא הם עושים את מה שיונה ניסה לברוח ממנו - מדברים איתו. יונה רצה לברוח מהמסר של הקב"ה, אך הקב"ה מדבר איתו בצורות אחרות שאינם נבואה. לא כמו המשל, הפניות האלוקיות לא תופסות את האדם ומחייבות אותו לעשות מעשה.

הקב"ה לא חפץ להביא את יונה בעל כרחו אל הארץ, אדרבה, הוא מונע ממנו מהלך כזה. שהרי המלחים לא קיבלו את העצה של יונה להשליכו אל הים, וניסו לחזור - אך הים לא איפשר זאת. לכאורה הקב"ה היה צריך לאפשר לאוניה לחזור, אך הקב"ה לא מכריח אנשים. ברור שאין מטרת השליחים להשיב את העבד אל רבו במובן הפיזי והפשטני, אלא תפקידם הוא להחזיר את העבד באמצעות דיבור ושכנוע.